

Uloga obrazovanja u prevenciji nasilnog ekstremizma i radikalizma

Safet Mušić

SAŽETAK: Izazovi koje donosi XXI. stoljeće ističu potrebu za doživotnim obrazovanjem, s ciljem umanjavanja siromaštva. Obrazovanje je jedan od ključnih elemenata u prevenciji pojave nasilja i nasilnog ekstremizma i radikalizma koji vodi ka terorizmu. Odlasci bh. državljana na strana ratišta i brojnost pristalica nasilnog ekstremizma i radikalizma na području BiH kroz razne pokrete, zajednice i sl., podstakla je autora na istaživanje povezanosti obrazovanja i nasilnog ekstremizma i radikalizma. Obrazovanje kao takvo, nudi proaktivne i relativno "jeftine" mjere u pogledu suzbijanja ekstremističkih ideologija.

Pri izradi ovog rada korištene su opisna metoda, analiza sadržaja, komparativna metoda, dogmatska metoda uz tehnike anketiranja i intervjuisanja. BiH je 2015. godine usvojila Strategiju za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015-2020, radi suzbijanja terorizma. Ovom Strategijom predviđeno je učešće akademske zajednice što daje dodatnu vrijednost ovome radu.

Korijen uzroka nosioca nasilnog ekstremizma i radikalizma u BiH, možemo posmatrati kroz komponente koje predstavljaju začarani krug socijalne isključenosti, a to su siromaštvo, narativ prošlosti, nezaposlenost i socijalna izolacija. Mogućnost socijalne uključenosti i prevencije nasilnog ekstremizma i radikalizma, ovisi i o obrazovanju, jer obrazovana osoba lakše izgrađuje otpornost na podložnost ekstremističkim ideologijama, što kroz ovaj rad i želimo dokazati.

Značaj obrazovanja i nivoa obrazovanosti pojedinaca određenog društva u velikoj mjeri utječe na socio-ekonomski položaj pojedinca u društvu, ali i na sigurno okruženje. Kvalitetno obrazovanje predstavlja važan faktor koji doprinosi stvaranju uslova za pojačanu brigu i poštivanje osnovnih ljudskih prava i potreba.

Ključne riječi: *obrazovanje, nasilni ekstremizam i radikalizam, prevencija*

The Role of Education in Preventing Violent Extremism and Radicalism

ABSTRACT: XXI. Century has brought challenges which emphasize the need for lifelong education, with a view to reduction of poverty. Education is one of the key elements in the prevention of violence and violent extremism and radicalization that leads to terrorism. Departures of B&H citizens on foreign battlefields and the number of supporters of violent extremism and radicalism in Bosnia and Herzegovina through the various movements, communities, etc. prompted the author on researching correlation of education and violent extremism and radicalism. Education, as such, offers proactive and relatively "cheap" measures in terms of combating extremist ideologies.

For preparation of this paper there were used descriptive method, content analysis, comparative method, dogmatic methods with techniques of surveying and interviewing. B&H in 2015 has adopted the Strategy for Prevention and Fight Against Terrorism 2015-2020, in order to combat terrorism. This strategy envisaged the participation of the academic community which gives added value to this work.

The root that causes violent extremism and radicalism in Bosnia and Herzegovina, we can observe through components that represent a vicious circle of social exclusion, such as poverty, the narrative of the past, unemployment and social isolation. The possibility of social inclusion and prevention of violent extremism and radicalism depends on education because an educated person can easier build resistance to susceptibility to extremist ideologies, which through this paper we want to prove.

The importance of education and the level of education for individuals in a particular society largely affect the socio-economic status of the individual in society, but also it affects on secure environment. Quality education is an important factor that contributes to creation of conditions for increased care and respect for basic human rights and needs.

Keywords: *education, violent extremism and radicalism, prevention*

UVOD

Fenomen nasilnog ekstremizma i radikalizma je jedan od glavnih negativnih obilježja savremenog društva. *Nasilni ekstremizam* bismo najjednostavnije mogli definirati kao upotrebu nasilja radi realizacije političkih i(li) ideoloških ciljeva, dok bi šire objašnjenje zanasilni ekstremizam mogao biti kada ne dozvoljavaš drugačiju tačku gledišta, kada svoja uvjerenja držiš ekskluzivnim i jedini ispravnim, kada ne dozvoljavaš mogućnost drugačijeg mišljenja i kada se ne libiš iskoristiti nasilje kako bi drugima nametnuo svoje mišljenje" (Davies, 2008, str. 183). Pod pojmom *radikalizam* podrazumijevamo "proces u kojem pojedinac ili grupa koristi nasilje kao legitiman i poželjan oblik akcije" (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO], 2016, str. 12). Kao jedan od glavnih načina prevencije i suprotstavljanja nasilnom ekstremizmu i radikalizmu ovaj rad vidi *obrazovanje* koje ćemo za potrebe ovog rada definirati kao "intencionalno, pedagoški (didaktički) osmišljeno i sustavno organizirano učenje, odnosno iskustvo pojedinaca koje se očituje u porastu (količinom i kakvoćom) znanja i vještina te razvoju sposobnosti" (Jelavić, 1994, str. 10). Dakle, može se aktivno raditi na osmišljavanju edukativnih programa (intencionalno, pedagoški osmišljeno i sistemski organizirano učenje) koje će doprinijeti shvatanju ekstremizma i radikalizma kao nepoželjenih i negativnih oblika ponašanja i mišljenja (znanje i vještine te razvoj sposobnosti).

U svijetu su danas prisutni razni oblici nasilnog ekstremizma opravdani religijom ili pak nekom drugom ideologijom: nacionalističkom i separatističkom ideologijom, nasilnom ljevičarskom, anarhističkom ili desničarskom ideologijom. Iako se u posljednje vrijeme u Evropi pojam nasilnog ekstremizma i radikalizma često vezuje isključivo za islamske grupacije, u svijetu su zabilježeni različiti primjeri nasilnog ekstremizma te tako nasilni ekstremizam i radikalizam treba gledati kao problem svjetskih razmjera i ne vezivati ih usko samo za jednu religiju ili grupu ljudi. Ono što je zajedničko bilo kojem obliku nasilnog ekstremizma i radikalizma jeste nasilje opravdano određenim idealom. Zarad nekog višeg cilja stradaju ljudski životi i takav oblik akcije i ponašanja je neprihvatljiv i zato obrazovanje treba kritički da sagleda svoju ulogu kroz uzroke i posljedice ovog fenomena.

Napadi kao posljedica ideologija nasilnog ekstremizma i radikalizma uzrokuju mnogo više od gubitka života i ekonomske štete. Oni ugrožavaju bezbjedan život stanovništva te stvaraju nesigurnost i razdor među zajednicama. Time se na općem planu pridonosi stvaranju plodnog tla za novi ekstremizam – neprestani začarani krug radikalizacije, agresije i nasilnih odgovora. "Radikalizacija stanovnika evropskih država kroz ekstremističke propagande postaje sve zastupljenija, pri čemu se u postupku vrbovanja maksimalno koriste savremena tehnološka komunikaciona dostignuća i socijalne mreže. Terorističke organizacije i ekstremisti iskoristavaju tehnološki napredak kako bi pronašli nove načine da uključe nezadovoljne, koristeći društvene mreže, video kanale i radikalne sobe za razgovor na internetu" (Ministarstvo pravde Republike Crne Gore [MPR CG], 2015).

"Kao posljedica ovakvog načina pridobijanja novih pristalica nastao je fenomen „stranih boraca“ koji putuju u inostranstvo, u konfliktna i ratom zahvaćena područja, kako bi se u okviru paravojnih i terorističkih formacija pripremili i borili u područjima u kojima se odvijaju sukobi, postajući tako još radikalniji i opasniji za društvo. Naoružani novostečenim borbenim vještinama, mnogi od „stranih boraca“ po povratku iz područja u kojima se odvijaju sukobi postaju prijatnija po bezbjednost i potencijalni su izvršioци djela povezanih sa terorizmom. Fenomen stranih boraca je sa borbama u Siriji dobio na intenzitetu i postao problem za čitav svijet, Evropu i region Balkana. Tradicionalne metode u borbi protiv ovog fenomena pokazale su se kao nedovoljno efikasne za rješavanje novih trendova u radikalizaciji i nasilnom ekstremizmu koji vodi ka terorizmu. Iz tog razloga prepoznata je potreba sveobuhvatnijeg pristupa kako bi se spriječila i suzbila radikalizacija. Taj sveobuhvatniji pristup podrazumijeva uključivanje cijelog društva, i preduzimanje čitavog spektra mjera za sprječavanje i suzbijanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma koja dovodi do terorizma" (MPR CG, 2015).

U skladu sa trenutnim stanjem u Evropi i regionu, Bosna i Hercegovina ima, takođe, dužnost davanja odgovarajućeg odgovora narastajućem problemu radikalizma i nasilnog terorizma. Iz tog razloga i nastaje ovaj rad koji obrazovanje vidi kao prvi i najefektniji način borbe. Obrazovanje je najbolja nenasilna metoda koja podstiče promjene. Takođe, obrazovana osoba lakše izgrađuje otpornost na podložnost ekstremističkim ideologijama.

Kada je riječ o ulozi obrazovanja u borbi protiv ekstremizma i radikalizma na obrazovanje se može gledati kao na: a) dio paketa društvenih, političkih, pravnih, obrazovnih i ekonomskih programa posebno osmišljenih radi odvrćanja nezadovoljnih i možda već radikalizovanih lica od prelaska linije i pretvaranja u teroriste, b) kao sredstvo i način deradikalizacije; c) kao dio programa koji su generalno usmjereni protiv lica koja su postala radikalna sa ciljem njihove reintegracije u društvo ili makar njihovog odvrćanja od nasilja; d) kao dio otpornosti: faktor, ideja, institucija, pitanje, trend ili vrijednost koja omogućavaju pojedincima i zajednicama da se odupru ili da spriječe nasilje. No, o bilo kojem obrazovnom paketu ili programu da je riječ, važno je kazati kakav obrazovni sadržaj se treba mladima ponuditi, tačnije na kakvim principima i pravilima treba taj sadržaj da počiva te prema kojim vrijednostima da bude usmjeren. Zato ovaj rad na osnovu analize pozitivnih primjera korištenja obrazovanja u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizma koje je ponudio Unesco u *Vodiču za prevenciju nasilnog ekstremizma za nastavnike* govori najviše o obrazovnim vrijednostima i principima u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizma (UNESCO, 2016). Osnovni metodološki alat u ovome radu jeste analiza pozitivnih praksi u borbi protiv nasilnog terorizma i radikalizma usvojenih u drugim zemljama te mogućnost njihovih integracija u bosanskohercegovačkom obrazovnom kontekstu.

GLAVNI DIO

Nasilni ekstremizam, u najširem smislu predstavlja negiranje demokratije i ljudskih prava te predstavlja jedan od najtežih oblika kršenja ljudskih prava zagarantovanih međunarodnim konvencijama.

Radikalizacija, često vodi ka primjeni nasilja, terorizmu ili drugim zakonom zabranjenim radnjama kao sredstvima za postizanje ciljeva, a koje predstavljaju ozbiljnu prijetnju za društvo i koje se moraju spriječiti i adekvatno sankcionirati. "Suzbijanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi ka terorizmu zahtijeva sveobuhvatnu i dobro iskoordiniranu reakciju države, koja bi obuhvatila efikasnu reakciju krivičnog pravnog sistema, uz uvažavanje ljudskih prava, a protiv onih lica koja podstiču druge na nasilni ekstremizam i preventivno djelovanje kroz kontinuirano sagledavanje i praćenje prilika koje pogoduju nasilnom ekstremizmu, a samim tim i terorizmu" (MPR CG, 2015).

Pravni akti koji reguliraju ovo pitanje i ima li u BiH stvarnog problema?

Bosna i Hercegovina je u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizma na 4. sjednici Vijeća ministara BiH, održanoj 23. 04. 2015. usvojila *Strategiju BiH za prevenciju i borbu protiv terorizma za period 2015-2020*. Strategija je dokument koji predstavlja nastavak pristupa BiH u prevenciji i borbi protiv terorizma saglasan Sigurnosnoj politici BiH (2006) te prethodnim strateškim dokumentima u oblasti borbe protiv terorizma usvojenim 2006. i 2010. godine. Ovaj dokument se zasniva i na međunarodno preuzetim instrumentima i obavezama te na dokumentima Izveštaja Nadzornog tijela o stepenu implementacije prethodne Strategije, Procjeni stanja izrađene od strane Obavještajno sigurnosne agencije BiH te analizama preporukama dostavljenim od strane predstavnika akademske zajednice, nevladinih organizacija, Međureligijskog vijeća BiH i međunarodnih organizacija prisutnih u BiH. Strategijom je predviđena i uspostava Nadzornog tijela koje će pratiti provođenje Strategije te koordinirati sve aktivnosti čime se jamči koordinisan pristup u ispunjenju strateških ciljeva. Strategijom je, također, utvrđena i obaveza uspostavljanja Nadzornog tijela koje će pratiti njeno provođenje. Ostvarenje prioriteta ciljeva Strategija (borba protiv govora mržnje, nasilnog radikalizma i ekstremizma koji vodi ka terorizmu) može se isključivo postići adekvatnim i proaktivnim pristupom svih segmenata društva.

U preventivnom smislu akcenat se stavlja na otklanjanju svih uzroka koji mogu voditi nasilnom ekstremizmu i terorizmu, saradnji sa nevladinim sektorom, uključujući vjerske zajednice te ostvarenju podrške i aktivne uključenosti najšire društvene zajednice posebno mladih u procese suzbijanja govora mržnje, zločina iz mržnje i terorizma. Treba poticati sve aktivnosti u društvu koje su usmjerene na razvoj demokratskog društva u kojem je osigurana potpuna vladavina prava te aktivnosti koje su usmjerene na promovisanje dijaloga i tolerancije (Vijeće ministara Bosne i Hercegovine [VM BiH], 2015).

Obrazovanje prema ovom Dokumentu može pružiti veliku podršku razvoju pokretačkih mehanizama kojima bi se u cilju prevencije zločina iz mržnje, odnosno širenja nasilnog ekstremizma uspostavio adekvatan odgovor usmjeren ka pozitivnom komuniciranju i djelovanju. Također, prema misiji ove Strategije obrazovanje može ispuniti i sljedeće ciljeve:

- jačanje uloge civilnog društva, posebno mladih, žena, vjerskih lidera i žrtava ekstremizma i

radikalizma koji vodi ka terorizmu, kroz razvoj lokalnih strategija;

- promovisanje tolerancije, te sistema "ranog upozoravanja" na pojave razvoja ideologija nasilnog ekstremizma, kroz kurikulume obrazovnih institucija;
- razvoj ekonomsko privrednih i obrazovnih mogućnosti grupa indoktriniranih u nasilno i radikalno ponašanje.

Obrazovanje ima, zasigurno, veliku ulogu u ostvarivanju osnovnih ciljeva strategije, a koji se odnose na suzbijanje svih oblika ekstremističkog i terorističkog djelovanja poštujući vrijednosti demokratije, vladavine prava i ljudskih prava i sloboda. Obrazovanje u borbi protiv ekstremizma i radikalizma bi tako moglo učiniti BiH prostorom sigurnim za život i rad svih njenih državljana, kao i drugih koji borave na njenom teritoriju, kao što bi moglo prevenirati zločin iz mržnje, radikalizam i terorizam u svim pojavnim oblicima. Također, obrazovanje ima veliku ulogu i u sprečavanju ranjivih osoba i grupa da odaberu nasilni ekstremizam i terorizam kao sredstvo za postizanje svojih ciljeva.

U tom kontekstu, poseban fokus dat je mjerama kojima se sprječavaju procesi indoktriniranja u terorističke ideologije, posebno onih njegovih oblika koji sadržavaju jasne elemente poticanja na terorizam, bilo direktno ili indirektno, javnog veličanja/promovisanja djela terorizma, te regrutovanje za terorizam. Jačanje uloge tzv. društvenih korektiva od porodice, preko socijalnih službi, pa do obrazovnih i drugih službi predstavlja ključni element ovoga procesa (VM BiH, 2015).

Adekvatno organizirane edukativne aktivnosti, inicijative i programi mogu u potpunosti ispratiti sve ključne prioritete preventivnih aktivnosti Strategije, a oni su:

- razviti sistem ranog prepoznavanja svih pojavnih oblika ekstremnog ponašanja koji mogu voditi ka terorizmu;
- razviti sistem ranog prepoznavanja, te preventivnog djelovanja i vršenja provjera u cilju sprečavanja pojavnih oblika ekstremizma;
- otkloniti mogućnosti poticanja i regrutovanja na terorizam osjetljivih kategorija osoba i društveni zajednica;
- razviti pozitivnu komunikacijsku strategiju i aktivno raditi sa medijima na promovisanju iste;
- promovirati vrijednosti demokratije, vladavine prava, tolerancije i dijaloga – kreirati specifične edukativne programe za mlade kroz kurikulume ali i vannastavne aktivnosti;
- dati podršku aktivnostima građana i organizacija civilnog društva usmjerenim ka prevenciji mržnje i promociji pozitivnih narativa (suprostanje nasilnim ekstremističkim narativima isticanjem pozitivnih primjera o društvenim vrijednostima, toleranciji, otvorenosti);
- poduprijeti međureligijski dijalog i aktivnosti koje provodi Međureligijsko vijeće BiH;
- potaći i pružiti pomoć akademskoj zajednici u smjeru nastavka istraživanja terorizma, zločina iz mržnje, govora mržnje i drugih sigurnosnih pojava

u društvu, u cilju identifikacije ključnih problema i razvitka te unaprjeđenja preventivnih mjera.

Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma donosena u cilju nastavka suzbijanja terorizma i s terorizmom povezanih pojava u Bosni i Hercegovini te ispunjenja obaveza koje je Bosna i Hercegovina preuzela na međunarodnom planu, posebno onih koje proizilaze iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju EU osnovni je pravni dokument na koji se ovaj rad oslanja te nalazi opravdanost za većom i učestalijom potrebom izrade edukativnih aktivnosti, programa i inicijativa u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizma. "U kontekstu trenutnog stanja sigurnosti na nacionalnom, ali i međunarodnom nivou, ističemo kako se Strategija donosi u vremenu kada terorističke i nasilno ekstremističke prijetnje prema Bosni i Hercegovini i njenim sigurnosnim interesima postaju učestalije i potencijalno opasnije. Dinamika ovih prijetnji i njihova nepredvidivost te disperzija kako u pogledu izvora iz kojih dolaze, tako i u pogledu odabira mogućih terorističkih ciljeva postavljaju se kao izazovi prije svega pred sigurnosni sektor Bosne i Hercegovine, ali i pred našu cijelu društvenu zajednicu" (VM BiH, 2015). Realna bojazan i postojanje sigurnosne prijetnje se ne mogu zanemariti, kada je riječ o problemu nasilnog ekstremizma i radikalizma u BiH.

Uzroci nasilnog ekstremizma i radikalizma – pozadina problema

S obzirom na uzroke, način sprovedbe i posljedice, nasilni ekstremizam je složen fenomen i danas predstavlja izazov koji zahtijeva napore svih nas, pogotovo aktera uključenih u odgoj i obrazovanje djece. Važno je odmah istaknuti da bez obzira na bilo kakve navodne motivacije, nasilni ekstremizam nema mjesta u bilo kojem društvu, a škola je i dalje pored obrazovne i odgojna ustanova te je tako dužna utjecati na razvijanje pozitivnih osobina i vrijednosti kod djece. Tačnije svjetonazora koji će počivati na poštivanju ljudskog života kao najveće vrijednosti.

Teorija koju zagovara veliki broj ljudi koji su upoznati sa prirodom nasilnog ekstremizma navodi da "nasilje počinje tamo gdje demokratski procesi prestaju" (Čehaja, 2016). U demokratskim društvima gdje postoji kultura dijaloga i u kojem se mogu raspravljati suprotstavljeni, pa čak i ekstremna mišljenja, prostor za nasilni ekstremizam je znatno smanjen. U takvim društvima, ekstremne ideje podliježu većoj kontroli i poboljšanom međusobnom razumijevanju. U tom smislu, otvorenost države i društva ima neposredan utjecaj na izgleda da ekstremizam poprimi nasilnu formu. "U slučaju da takva otvorena i slobodna komunikacija ne postoji, ekstremisti se izoliraju, sami sebi određuju ograničenja ili se umjesto toga opredjeljuju na nasilje. Pomak prema nasilju od strane pojedinaca ili grupa nije neizbježan, ali je sve vjerovatniji pod uslovima: visokog nivo nezaposlenosti, ekonomska kriza i/ili društvene izolacije. U kombinaciji ovi uslovi često mogu dovesti do gnjeva zbog statuta u društvu i nezadovoljstva državnim aparatom i dubokog osjećaja nepravde i osjećaja izigranosti od strane sistema" (Čehaja, 2016).

U smislu promocije i regrutovanja, koje se uglavnom obavlja putem interneta, nasilne ekstremističke grupe imaju moderan koncept djelovanja slično snažnim globalnim brendovima. Kroz "online" reklame i aktivne

profile na društvenim mrežama, takve grupe su u velikoj mjeri u stanju privući i registrovati nove članove na isti način kao i globalne korporacije. "Promotivni video materijali često prikazuju romantizirani ideal, izostavljajući pokolj sa ratišta i bol žrtava i preživjelih, njihovih porodica i prijatelja. Spremnost pojedinca na borbu i žrtvovanje za dobrobit grupe se slavi u nedostatku bilo kakvog racionalnog razmišljanja o stvarnim uzrocima vlastitog nepovoljnog položaja u društvu. Snimke brutalnih aktivnosti su rezervisane i namijenjene za komunikaciju sa neprijateljem, prijetnje, ucjene i "prezimanje odgovornosti za teroristička djela" (Čehaja, 2016). Internet forumi se uglavnom uspostavljaju nakon nesretnog događaja koji "potvrđuje negativan narativ protiv društva ili države" i koriste se za dalju indoktrinaciju. "Osim interneta, imovina i infrastruktura (često legitimnih) organizacija civilnog društva i tradicionalni mediji se koriste za promovisanje nasilnog ekstremizma i pridobivanje novih članova. Ova ista infrastruktura koristi se za financiranje nasilnih ekstremističkih grupa koje često funkcionišu slično mrežama organizovanog kriminala. Za razliku od oni angažovanih za "prvu liniju vatre" koji mogu biti prisiljeni izgubiti svoje živote, promoteri, treneri, organizatori i pokrovitelji su često visoko obrazovani, dobro zabrinuti i zaštićeni, vješti korisnici informacijskih tehnologija, sa superiornim komunikacijskim vještinama koji se koriste za afirmaciju identiteta koji organizacija uživa. Oni su često povezani sa organizovanim kriminalom. Ove osobe najčešće nisu spremne rizikovati vlastite živote" (Čehaja, 2016).

Glavne ciljne grupe za regrutovanje su: "nezaposleni, otuđeni i neobrazovani pojedinci ili izolovane društvene grupe sa jakim osjećajem društvene nepravde i osjećajem izdaje od strane države. Nasilni ekstremisti često uspijevaju u manipulaciji kada ponude dodatnu negativnu priču o državi i društvu iz kojeg se ciljana publika već osjeća otuđeno, i pozitivne narative o vrijednostima onih koji su već uključeni u djela nasilja i terora. Država i društvo u cjelini moraju poboljšati komunikaciju sa podložnim pojedincima i grupama, raditi na pitanjima osjećaja otuđenosti i stvoriti mogućnosti za njihovo uključivanje u društvo. Međutim, komunikaciju često ne može inicirati policija ili sigurnosne službe jer takvi pojedinci i grupe imaju tendenciju da izbjegavaju državne agencije" (Čehaja, 2016). Stoga obrazovanje, blagovremeno informiranje, sagledavanje problema u širini te kritičnost, uistinu, imaju važnu ulogu u uspostavi dijaloga, podsticanju učešća i radu na smanjenju privlačnosti nasilnom ekstremizmu.

Ustanovljeno je, također, da postoje socio-ekonomski, psihološki i institucionalni faktori koji dovode do ekstremnog nasilja. Istraživači (Davies, 2008, str. 185) grupiraju ove faktore u dvije grupe:

- a) *unutarnji faktori* koji individuu potiču na nasilni ekstremizam: marginalizacija, nejednakost, diskriminacija, progon, ili lična percepcija navedenih pojmova. Pojedinci se mogu osjećati marginaliziranim, nejednakim, diskriminiranim ili progone, pa iz ovakve lične pozicije potegnuti za nasilnim ekstremizmom. U unutarnje faktore spadaju još i limitirani pristupi kvalitetnom obrazovanju, negiranje prava i ljudskih sloboda i ostali faktori sredine, historijski narativi te socio-ekonomski utjecaji.

b) *vanjski faktori*: odgajanje, njegovanje poziva na nasilni ekstremizam, na primjer: postojanje dobro organizovanih ekstremnih skupina sa uvjerljivim govorima i efektivnim programima koji omogućavaju razne koristi prilikom učlanjivanja u njihove skupine: posao, platu ili neke druge materijale benefite. Također, grupe mogu obećavati i veće ideale osim materijalnih – kakvi su sloboda i budućnost. Grupe se predstavljaju kao mjesto kojem istinski pripadate i u kojima možete na pravi način zaokružiti svrhu svog postojanja.

Također, tu su i društveni faktori utjecaja koji pogoduju razvijanju nasilnog ekstremizma poput: slabo državno uređenje, nedostatak vladavine prava, korupcija i kriminal.

Najčešće se radi o kombinaciji navedenih faktora, ali edukacija, informiranost i upućenost u uzroke ekstremizma i radikalizma mogu već biti prvi korak ka suzbijanju posljedica.

Uloga i moć obrazovanja

Odgovor na izazov nasilnog ekstremizma zahtijeva cjelovit pristup koji doseže izvan sigurnosti i odbrane i uključuje cijelo društvo. U skladu sa tim, nekoliko rezolucija i deklaracija Ujedinjenih nacija i regionalnih organizacija, uključujući i Organizaciju za sigurnost i saradnju u Evropi, ukazuju na potrebu za sveobuhvatnim nacionalnim pristupom prema fenomenu nasilnog ekstremizma, dopunjujući regionalnu i globalnu saradnju i koordinaciju. S obzirom da djeca i mladi pored kuće većinu svog vremena provode u obrazovnim institucijama, nastavnici su ti koji pored roditelja mogu da prvi primijete znakove koji ukazuju na radikalno nasilničko ponašanje.

Rani znakovi koji signaliziraju radikalno nasilničko ponašanje (UNESCO, str. 12):

- iznenadni prekid sa porodicom i dugo održanim prijateljstvima;
- iznenadno odustajanje od školovanja i konflikti u školi;
- promjene u ponašanju glede ishrane, odijevanja, jezika, finansija;
- promjene u stavovima i ponašanju prema drugima: antisocijalni komentari, odbacivanje autoriteta, odbijanje socijalne interakcije, znaci povlačenja i izolacija;
- redovno posjećivanje internet sajtova i učestvovanje na društvenim mrežama koje podržavaju i razmjenjuju ekstremna gledišta;
- referiranje na apokaliptične i zavjerničke teorije;

Dokumenti na svjetskom nivou poput UN-ovog generalnog plana prevencije nasilnog ekstremizma i UN-ovo vijeće sigurnosti i Rezolucija 2178, smatraju da edukacija povodom radikalnog ekstremizma i radikalizma može (UNESCO, 2016, str. 14):

- pomoći mladima da razviju komunikacijske i interpersonalne vještine potrebne za dijalog, neslaganje sa drugima i učenje mirovnog pristupa promjenama;
- pomoći učenicima da razviju kritičko mišljenje istraživanja tvrdnji, provjere glasina te propitivanje legitimiteta i opravdanosti ekstremističkih uvjerenja;

- pomoći učenicima u razvijanju otpora ekstremističkim narativima;
- informirati sve građane sposobne za uključivanje u mirovne kolektivne društvene akcije.

U prevenciji nasilnog ekstremizma i radikalizma, kako stoji u *Vodiču za prevenciju nasilnog ekstremizma za nastavnike* koji je izdao Unesco 2016., mladi ljudi trebaju "relevantne i vremenski dugoročne prilike razvijanja znanja, vještina i stavova koje će im pomoći u razumijevanju propagandi. Priručnik omogućava nastavnicima praktične savjete kada i kako sa učenicima u razredu razgovarati na ovu temu te kako kreirati povoljnu klimu u razredu koja je inkluzivna, koja poštuje dijalog i kritičko mišljenje" (UNESCO, 2016, str. 16). Ovaj Priručnik ističe da je važno sa učenicima govoriti o lokalnoj manifestaciji ekstremizma. "Umjesto što će se sa učenicima govoriti na apstraktnom nivou svjetskog i evropskog radikalizma sa učenicima se kroz zvanične edukativne institucije ili nevladin sektor može povesti diskusija o lokalnim manifestacijama nasilnog ekstremizma.

Takva diskusija će:

- pomoći učenicima da razumiju povezanost između lokalnih i svjetskih izazova;
- pomoći učenicima da razumiju stvarne rizike i posljedice nasilničkog ekstremizma;
- pokazati mladima da oni mogu postupiti drugačije ako donesu pravu odluku unutar svog trenutnog konteksta (UNESCO, 2016, str. 17).

Postoji, naravno, nekoliko preduvjeta koji se moraju ostvariti prije razgovora o ovoj temi na lokalnom nivou (UNESCO, 2016, str. 17):

- povezati pitanje nasilnog ekstremizma sa sadržajem lokalnog kurikuluma;
- razumjeti društvene, kulturne, etničke i svake druge raznovrsnosti u lokalnom kontekstu;
- uključiti perspektive manjina u diskusiju – osigurati da je pogled manjina također reprezentativan;
- biti vrlo jasan sa učenicima u vezi uloge nastavnika kao moderator razgovora. Nastavnik treba da bude objektivan glas i nepristrasan facilitator.

Prevencija nasilničkog ponašanja kroz edukaciju treba da bude dio šire prevencije koja uključuje porodicu, zajednicu i medije. Obrazovanje može i treba podjednako da tretira sve svoje resurse u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizma. No, prije nego detaljnije kažemo kakvo obrazovanje može imati veliku ulogu u borbi protiv ekstremnog nasilja i radikalizma važno je istaknuti da obrazovanje kao dio šire strategija borbe protiv ekstremizma i radikalizma treba da u svoje agende uključi pitanje iskorjenjivanja uzroka i posljedica ovih pojava.

Dijalog, obuka i istraživanje alatke su strategije velike uloge obrazovanja u borbi protiv ekstremizma i radikalizma. Državne institucije u BiH trebaju, također, uložiti veće napore u podršku obrazovnom sektoru koji ima ključnu ulogu u sprječavanju mladih ljudi da potpadnu pod utjecaj faktora koji vode k nasilnom ekstremizmu i terorizmu.

Kakvo obrazovanje može imati veliku ulogu u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizma?

Bilo koji obrazovni program, aktivnosti ili inicijativa koja pretenduje da ima korektivnu ulogu glede radikalizma i ekstremizma treba da se temelje na *principima obrazovanja u otvorenom društvu*. Samo obrazovanje koje ima za cilj optimalan razvoj potencijala i ostvarenja učenikove individualnosti može se suprotstaviti svakom obliku ekstremnog nasilja i radikalizma. Bilo koji obrazovni program, aktivnost ili inicijativa kojom se želim prevenirati, korigirati ili zaustaviti ekstremno nasilje i radikalizam treba počiva i(li) njeguje sljedeće principe:

- *socijalna pravda* : "podrazumijeva obezbjeđenje kvalitetnog obrazovanja za sve, uz uvažavanje različitih obrazovnih potreba, naročito potreba marginaliziranih, ugroženih i obespravljenih grupa u društvu" (Soldo et al., 2017, str. 19).

Afirmiranjem ove vrijednosti smanjuju se u velikom broju uzroci ekstremizma i radikalizma. U prethodnom dijelu rada kazali smo kako velik broj potencijalnih nasilnih ekstremista i radikalista dolazi iz marginaliziranih, ugroženih i obespravljenih grupa sa jakim osjećajem socijalne nepravde. Škola i svi akteri uključeni u obrazovanje djece trebaju, prvenstveno, uključiti svu djecu u obrazovanje podjednako. Jednak tretman djece može prevenirati neke od uzroka nasilnog ekstremizma i radikalizma, tačnije neke od unutarnjih faktora poput: marginalizacije, nejednakosti, diskriminacije. Nastava, također, treba da bude individualizirana – usmjerena ka učeniku. U centru obrazovanja treba da budu potreba djeteta, a ne politike i(li) ideologije. Neki od unutarnjih faktora koji mogu dovesti do okretanja mladih ka nasilnom ekstremizmu i radikalizmu mogu se steći i razviti upravo u školi. Škola tako nikako ne smije da bude rasadnik diskriminacije, segregacije i marginalizacije bilo kojeg djeteta jer upravo to može biti klica zla i početna tačka razvijanja ekstremističkih i radikalnih misli i ideja.

- *interkulturalizam*: "obrazovni sadržaji i metode poučavanja i učenja podstiču puno razumijevanje sebe i drugih, razvijaju osjećaj solidarnosti s drugim ljudima i poštivanje pluralističkog društva" (Soldo et al., 2017, str. 19).

Razvijanje obrazovnih programa i kurikuluma koji njeguju interkulturalizma i pluralističko društvo mogu se suprotstaviti nasilnom ekstremizmu i radikalizmu jer će takvi programi naučiti djecu da Drugi i Drugačiji te različitost uopće nisu problem. Narativ na kojem počiva ekstremizam jeste demonizirani neprijateljski drugi s kojima ne treba da se miješa. Svijet nasilnog ekstremizma i radikalizma obilježen je isključivošću i jednostranošću. Zato je važno ravijati programe koji će djecu poučavati da žive u pluralističkom svijetu različitih ljudi. Interkulturalizam u BiH treba da bude česta tema jer BiH je zemlja tri različita naroda koja tu žive. Shodno tome, BiH je vrlo plodno tlo za razvijanje nacionalizma koji je također neraspložen prema bilo kojoj vrsti drugosti, a koji može doprinijeti razvijanju ekstremističkih uvjerenja da druge treba istrijebiti i uništiti. Drugi nisu tu da ograničavaju našu slobodu nego da zajedno sa njima uživamo živjeti svako svoju slobodu i svoju istinu. Obrazovni programi koji ne demoniziraju Različito i Drugo imaju puni potencijal u borbi protiv radikalizma i ekstremizma.

- *poštivanje ljudskih prava*: "obrazovne institucije garantuju grupna kao i individualna prava svih članova društva i kroz proces integracije (nasupr segregaciji ili asimilaciji) promovišu uvažavanje univerzalnih vrijednosti i bogatstvo raznolikosti" (Soldo et al., 2017, str. 19).

Ako djecu tokom obrazovanja naučimo da je ljudski život najveća vrijednost, onda nijedna ideologija niti politika neće biti dovoljno opravdanje da se nekome taj isti život oduzme. U borbi protiv radikalizma i ekstremizma treba njegovati i razvijati aktivnosti, inicijative i programe koji promoviraju uvažavanje univerzalnih ljudskih vrijednosti i bogatstvo raznolikosti. Samo obrazovanje koje promovira integraciju može da se suprotstavi tendencijama segregacije i asimilacije koje su u osnovi radikalizma i ekstremizma.

O vrijednostima kao obrazovnim ishodima u borbi protiv ekstremizma i radikalizma

Nasilni ekstremizam i radikalizam pored nasilja obilježava i dubok osjećaj uvjerenja koji se može smatrati vrstom ideala ili vrijednosti. Neko zbog nekog višeg cilja obavlja neku radnju. Nekome je tako nasilje opravdano uvjerenjem, tačnije određenom vrijednosti. Zato je, kada govorimo o ulozi obrazovanja u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizma neminovno govoriti i o sadržajima i vrijednostima koji se promoviraju u obrazovnom sistemu i koji kao takvi imaju važne implikacije po cijelo društvo. Stavovi koje učenici usvajaju u školi imaju bitnu ulogu u oblikovanju njihovog svjetonazora i odnosa prema sebi i drugima. Zatokada govorimo o edukativnim programima, aktivnostim i inicijativama u borbi protiv ekstremizma i radikalizma nužno je govoriti i o vrijednostima koje želimo da djeca usvoje tokom bilo koje edukativne aktivnosti usmjerene generalno u obrazovanju, a posebno u obrazovanju koje pretenduje da ima značajnu ulogu u borbi protiv ekstremizma.

Vrijednosti imaju središnje mjesto u teoriji učenja i praktičnim aktivnostima u školi na dva načina. "Prvo, škola i nastavnici, pored porodice, medija i vršnjaka, imaju veliki uticaj na razvoj vrijednosti djece. Drugo, škole reflektiraju i objedinjuju vrijednosti društva i duguju svoje postojanje činjenici da društvo vrednuje obrazovanje, te samo društvo kroz obrazovanje djeluje na svoj daljnji razvoj" (Halsted i Taylor, 1996, prema Soldo et al., 2017)." Zato kada govorimo o vrijednostima, mi ustvari govorimo o onome što nam je važno u životu. Vrijednosti nam pomažu da ocijenimo šta je dobro a šta loše, šta je poželjno a šta nepoželjno i kada govorimo o moralnom razvoju, u biti govorimo o razvoju sistema vrijednosti kao organiziranom sistemu uvjerenja o standardima i principima koji upravljaju donošenjem moralnih odluka" (Soldo et al., 2017, str. 24). Svaka osoba ima niz vrijednosti koja su joj manje ili više važne (naprimjer, sloboda, pravda, vjera, postignuće, materijalno blagostanje). Vrijednosti nemaju podjednaku važnost za sve osobe. Na primjer, materijalno blagostanje može da bude vrhunska vrijednost jednoj osobi, ali potpuno nebitna drugoj. Ili neka osoba, kakav je slučaj sa radikalistom ili nasilnim ekstremistom može imati političku ili neku ideološku ideju kao najveću vrijednost koju će staviti ispred ličnog života i(li) života drugih.

Nasilni ekstremizam i radikalizam počivaju na vrijednostima, idealima i principima koje određena

grupa ljudi smatra imperativnim i za čije ostvarenje su spremni da učine sve. Ako želimo na mlade ljude djelovati iznutra, važno je govoriti, zapravo, o vrijednostima kao obrazovnim ishodima koji se žele sa učenicima i učenicama postići. Dosta je teorija koje objašnjavaju šta su to vrijednosti, a jedna od njih je Schwartzova teorija koja daje pregled karakteristika vrijednosti što se spominju i u ostalim teorijama (Schwartz, 2012).

Uzimajući u obzir vrijednosti koje su ubrajaju u općeprihvaćene vrijednosti demokratskog društva, vrijednosti koje proizilaze iz načela otvorenog društva kao i one koje proizilaze iz važećih dokumenata kojima se reguliše obrazovanje u BiH (kao što su zakoni o obrazovanju i Ustavu BiH) tim stručnjaka koji je radio analizu sadržaja udžbenika u BiH definisao je skup univerzalnih vrijednosti koje bi udžbenici trebali afirmisati. "Te vrijednosti su: mir, saradnja, solidarnost, sloboda, odgovornost, jednakost, ravnopravnost, život i ljubav" (Soldo et al., 2017). Ako škola bude razvijala obrazovne ishode prema vrijednostima koje promoviraju mir, saradnju, solidarnost, slobodu, odgovornost, jednakost, ravnopravnost, život i ljubav možemo govoriti o velikoj ulozi obrazovanja u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizma. Ako dijete iz škole izađe njegujući navedene osobine jako su male šanse da će ikada u stvarnom životu postupiti suprotno ovim vrijednostima. No, da bi dijete i mladi imali moć prosuđivanja jako je važno da obrazovni programi, edukativne aktivnosti i inicijative u borbi protiv radikalnog ekstremizma i radikalizma njeguju i razvijaju i kritičko mišljenje. S tim u vezi, važno je naglasiti da u pogledu sve veće potražnje za odgovornošću često j zanemarena činjenica da će učenici biti prisiljeni da kritički i kreativno razmišljaju ne samo na standardizovanim testovima, već i u drugim aspektima njihovih života (Geerstner, 2003).

Poučavanje vještina kritičkog mišljenja najefikasnije je i najprirodnije posredno kroz poučavanje određenog sadržaja u procesu obrazovanja. Poželjno je da poučavanje kritičkog mišljenja bude prisutno kroz cjelokupno obrazovanje. Prema tome, ono ne bi trebalo biti isključivo sadržajno zasebno područje. Međutim, u fazi nedovoljne razvijenosti i prisutnosti kritičkog mišljenja od iznimne je važnosti učiti kritičkom mišljenju izravno, aktivno i glasno (Bauchberger, 2012).

Obrazovanje oslobođeno indoktrinacije

Istraživanje *Obrazovanje u BiH: Čemu (ne) učimo djecu* grupe autora i autorica urađeno s namjerom da se procijeni rezultat reforme osnovnog obrazovanja putem analize sadržaja udžbenika - jer se u udžbenicima eksplicitno manifestuju i sažimaju obrazovne politike, metodologija i praksa - na osnovu analize 2688 lekcija u 68 udžbenika nacionalne grupe predmeta pokazalo je da se u aktuelnom udžbenicima ne afirmišu vrijednosti demokratskog društva, aktivno građanstvo i socijalna uključenost, niti se u dovoljnoj mjeri potiče razvoj kritičkog mišljenja, kreativnost i aktivno učenje. Dominantni sistem vrijednosti u udžbenicima nacionalne grupe predmeta u sva tri nastavna plana i programa fundamentalno se oslanja na sociocentristički i konzervativni način mišljenja. (...) Tako se u udžbenicima predstavlja dominantna nacionalna perspektiva u kojoj je primat na kolektivnom u odnosu na individualno, u kojem se njeguje strah od drugog i

samoviktimizacija, i u kojem se glorificiraju ratovi i opravdava nasilje. (...) zaključci se donose na osnovu malog i prigodnog uzorka, ne sagledava se cjelina niti se propituju svi aspekti određenog događaja ili pojave, što dovodi do potpunog nerazumijevanja, nekritičkog promišljanja i neafirmisanje univerzalnih vrijednosti (Soldo et al., 2017, str. 34).

Obrazovanje koje počiva na ovakvim udžbenicima, zasigurno, neće moći imati veliku ulogu u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizma. Posebno ako njeguje vrijednosti koje je istraživanje pokazalo da njeguje. Za veliku ulogu obrazovanja u borbi pro radikalizma i ekstremizma potrebno je obrazovanje oslobođeno od indoktrinacije. No, ovaj rad i dalje vjeruje da u okviru obrazovnog sistema u BiH koji koristi ovakve udžbenike postoje institucije, pojedinci, nevladine organizacije, kulturni radnici, roditelji koji vjeruju i rade sve što je u njihovoj moći da se obrazovanjem suprotstave i nasilnom ekstremizmu i radikalizmu. Trebamo biti itekako svjesni da je indoktrinacija "negativni vid obrazovanja koji kombinira metod, sadržaj i namjeru, tako da navodi ljude da povjeruju i prihvate (namjera) neku doktrinu ili ideologiju (sadržaj) ometajući njihovo racionalno mišljenje (metod)" (Soldo et al., 2017, str. 19) i da jedino obrazovanje oslobođeno indoktrinacije može imati veliku ulogu u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizma jer takvo obrazovanje doprinosi afirmaciji univerzalnih vrijednosti, potiče razvoja kritičkog mišljenja, zastupa više perspektiva, deideologizira i depolitizira udžbenički sadržaja te različitost ne tretira kao problem.

Kritičko razmišljanje može se posmatrati kao da ima dvije komponente: 1) skup znanja i vještina za generisanje i obradu, i 2) navika, na osnovu intelektualnog opredijeljenja se koriste te vještine za rukovođenje ponašanja (Scriven i Paul, 2013).

Naime, kritičko mišljenje ima veliki značaj i kao individualna i društvena "savjest" modernog čovjeka. Nije slučajno da se velikim dijelom popularnost i prisutnost ovog pojma vezuje za kritiku savremenog društva i razne vidove socijalnog aktivizma. Kritičko mišljenje u tom kontekstu postaje instrument za osvješćivanje različitih problema savremenog društva (Pešić, 2003).

ZAKLJUČAK

Na obrazovanje u borbi protiv ekstremizma i radikalizma može se gledati kao na:

- a) dio paketa društvenih, političkih, pravnih, obrazovnih i ekonomskih programa posebno osmišljenih radi odvratanja nezadovoljnih i možda već radikalizovanih lica od prelaska linije i pretvaranja u teroriste;
- b) kao sredstvo i način deradikalizacije;
- c) kao dio programa koji su generalno usmjereni protiv lica koja su postala radikalna sa ciljem njihove reintegracije u društvo ili makar njihovog odvratanja od nasilja;
- d) kao dio otpornosti: faktor, ideja, institucija, pitanje, trend ili vrijednost koja omogućavaju pojedincima i zajednicama da se odupru ili da spriječe nasilje.

Edukativni programi, inicijative i(li) aktivnosti kojima se želi suprotstaviti radikalizmu i ekstremizmu trebaju

počivati, njegovati i razvijati socijalnu pravdu, interkulturalizam, poštovanje univerzalnih ljudskih prava. Edukacija, istraživanje, dijalog koji za krajnji edukativni ishod imaju razvijanje vrijednosti mira, saradnje, solidarnosti, slobode, odgovornosti, jednakosti, ravnopravnosti, života i ljubavi mogu imati veliku i značajnu ulogu u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizma. Otvorenost uma ili otvorenost za nova iskustva (poštovanje mišljenja drugih), empirijsko razmišljanje (odlaganje donošenja zaključaka prije nego što se iznesu argumenti) i istrajnost u razmišljanju (spremnost da se istraže sve mogućnosti i promijene stavovi kada je to potrebno) osmišljeni i realizirani kroz bilo koju obrazovnu formu suštinski mogu doprinijeti informiranju, kritiziranju i smanjenju egocentrizmu i sociocentrizmu u razmišljanju, odnosno tretiranju vlastite perspektive kao glavne i uvjerenja da je mišljenje grupe kojoj učenik pripada najbolja – vrijednostima koje su, zapravo, u centru nasilnog ekstremizma i radikalizma. Ako, zaista, želimo iskoristiti obrazovanje u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizma onda BiH treba da razvija i njeguje obrazovanje oslobođeno indoktrinacije, jer takvo obrazovanje doprinosi afirmaciji univerzalnih vrijednosti, poticanju razvoja kritičkog mišljenja, zastupljanju više perspektiva, deideologizaciji i depolitizaciji udžbeničkog sadržaja te različitost ne tretira kao problem.

Dokumenti na svjetskom nivou poput UN-ovog generalnog plana prevencije nasilnog ekstremizma i UN-ovo vijeće sigurnosti i Rezolucija 2178, smatraju da edukacija glede radikalnog ekstremizma i radikalizma može: pomoći mladima da razviju komunikacijske i interpersonalne vještine potrebne za dijalog, neslaganje sa drugima i učenje mirovnog pristupa promjenama; pomoći učenicima da razviju kritičko mišljenje istraživanja tvrdnji, provjere glasina te propitivanje legitimiteta i opravdanosti ekstremističkih uvjerenja; pomoći učenicima u razvijanju otpora ekstremističkim narativima; kao i informirati sve građane sposobne za uključivanje u mirovne kolektivne društvene akcije.

Na osnovu analize pravnih dokumenata koji tretiraju ovo pitanje, uzroka i posljedica, pozitivnih praksi u drugim zemljama i mogućnostima njihove integracije u bh. obrazovni sistem te šireg sagledavanja ekstremizma i radikalizma ovaj rad akterima uključenim u odgoj i obrazovanje preporučuje izradu edukativnih programa, aktivnosti i(li) inicijativa koje će:

- informirati i educirati mlade kako da se samostalno suprotstave izazovima nasilnog ekstremizma i radikalizma;
- informirati i educirati nastavnike, roditelje, medije, širu društvenu zajednicu kako da preuzmu odgovornost zaštite mladih vezano za rizike koje sa sobom nose ideologije nasilnih ekstremističkih grupa;
- razvijati kurikule, planove i programe te druge aktivnosti nevladinog sektora unutar kojih će razgovor o ekstremizmu biti ravnopravni integralni dio šireg razgovora koji promovira vrijednosti demokratije, vladavine prava, tolerancije i dijaloga.
- analizirati i kritički interpretirati videomaterijale i videoporuke kojima se regrutuju novi članovi ekstremističkih grupacija. Kritičko čitanje i razgovor se može organizirati na časovima informatike, odjeljenjske zajednice, demokratije,

građanskog odgoja i(li) u sklopu šire aktivnosti nevladinog sektora tako što će se sa učenicima i učenicama razgovarati i analizirati online reklame i aktivni profili na društvenim mrežama kojima se u velikoj mjeri žele privući i registrovati novi članovi. Također, sa učenicima i učenicama se treba povesti dijalog, rasprava i analiza istoimenih promotivnih videomaterijala koji često prikazuju romantizirani ideal izostavljajući pokolj sa ratišta i bol žrtava i preživjelih, njihovih porodica i prijatelja.

- organizirati edukativne aktivnosti unutar kojih će se govoriti o zloupotrebi interneta u terorističke svrhe generalno;
- analizirati i kritički interpretirati mladima raširene pojave govora mržnje i poticanja na zločin iz mržnje i diskriminaciju. U okviru ove aktivnosti ne treba biti selektivan nego analizirati sve oblike mržnje i poruke koje potiču na mržnju te razvijaju diskriminaciju prema bilo kojem pojedincu ili pojedinki ovog društva. Ovakva aktivnost može da prevenira radikalizam još u njegovoj ranoj fazi pokazujući učenicima da je ljudski život najviše vrijednost:
- organizirati edukativne programe kojima će se mladi informirati i učiti kako da žive svoja uvjerenja, ideale i istine u svijetu drugačijih i od njihovih različitih uvjerenja, ideala i istina.

LITERATURA

- Bauchberger, I. (2012). *Kritičko mišljenje – Priručnik kritičkog mišljenja, slušanja, čitanja i pisanja*. Rijeka: Udruga za razvoj visokog školstva Universitas.
- Čehaj, N. (2016). *OSCE Mission u BiH: Prevencija i borba protiv nasilnog ekstremizma, SVI IMAJU ULOGU*. Preuzeto sa <http://enciklopedijaznanja.blogspot.ba/2016/>
- Davies, L. (2008). Educating Against Extremism: Towards a Critical Politicisation of Young People. *International Review of Education*, 55(2/3), 183-203.
- Geersten, H. R. (2003). Rethinking thinking about higher-level thinking. *Teaching Sociology*, 31(1), 1-19.
- Jelavić, F. (1994). *Didaktičke osnove nastave*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Ministarstvo pravde Republike Crne Gore. (2015). *Strategija suzbijanja nasilnog ekstremizma 2016 – 2018*. Podgorica: Autor.
- Pešić, J. (2003). Kritičko mišljenje između pomodarstva i promišljanja: ka teorijskom utemeljenoj koncepta. *Psihologija*, 36(4), 411-423.
- Schwartz, S. H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values - Online Reading in Psychology and Culture. Online Readings in *Psychology and Culture*, 2(1). <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>
- Scriven, M., & Paul, R. (2003). *Defining Critical Thinking. A draft statement for the National Council for Excellence in Critical Thinking*. Preuzeto sa www.criticalthinking.org
- Soldo, A., Trbić, Dž., Husremović, Dž., Veličković, N., Čelebić, I. i Ibrahimović, N. (2017). *Obrazovanje u BiH: Čemu (ne) učimo djecu*. Sarajevo: Mas media Sarajevo & Fond otvoreno društvo.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2016). *A Teacher's Guide on the Prevention of violent extremism*. Paris, France: Autor. Preuzeto sa <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002446/244676e.pdf>

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine. (2015). *Strategija BiH za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015 – 2020*. Sarajevo: Autor.

INFORMACIJE O AUTORU

Safet Mušić

Ministarstvo odbrane BiH
ul. Hamdije Kreševljakovića 98
e-mail: musicsafet@yahoo.com